

LOUIS KRÜGER

Louis Krüger (1955) werd geboren in Upington, Zuid-Afrika. Hij studeerde theologie en Afrikaans-Nederlands aan de Universiteit van Stellenbosch. Krüger is in Zuid-Afrika al lang een bekend auteur, sinds romans als *Die skerpskutter* (1981) over Noord-Ierland en *'n Basis oorkant die grens* (1984) over de oorlog in het voormalige Rhodesië.

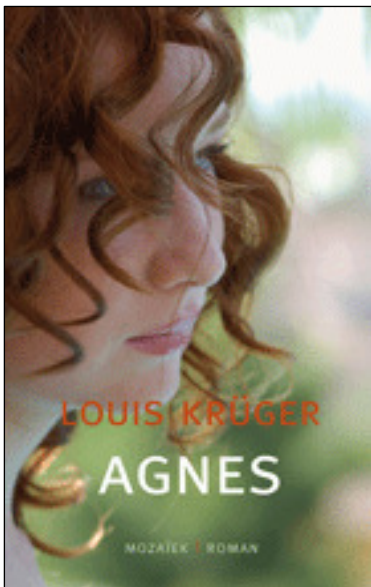
Louis Krüger met luipaard

Sinds 1984 werkt Louis Krüger als predikant in Nederland, sinds 1994 als **schipperspredikant** in Rotterdam. Enkele titels werden in het Nederlands vertaald: de jeugdromans *Donkerboskind* (1985) en *Zon op het water* (1989), en de roman *Gevaarlijk land* (1990).

Herinnering aan Agnes

Met **Herinnering aan Agnes** (1996) brak Louis Krüger bescheiden door in Nederland. Hoofdthema van zijn werk is het **geweld**, dat hij hartgrondig verafschuwt. "Geweld is een dodelijk giftige slang," zei hij in een interview met Hans Werkman (*Woordwerk* 55, september 1996). "Wij hebben in Zuid-Afrika onze vingers ontzettend verbrand. Het zit in de psyche van de mens. Een zelfvernietigingsdrang."

Gaan zijn eerdere boeken over oorlogsgeweld, 'Herinnering aan Agnes' verkent de meer subtiele vormen van geweld binnen menselijke relaties (al speelt het tegen de achtergrond van de nadagen van het apartheidsregime). "Het is een uitstekende roman met een geraffineerde gelaagdheid," zegt de schrijver Ronald Westerbeek.

Zelf nog met bloed besmeurd, moet een fotograaf het lijk van zijn vrouw identificeren. Terwijl hij in het mortuarium zit probeert hij zijn relatie met haar in kaart te brengen. In flarden komen zijn herinneringen boven, vanaf het moment dat hij Agnes voor zijn lens kreeg tijdens de oprichting van de Boerenpartij in Pretoria, tot het moment dat zij onder bizarre omstandigheden stierf.

Gaandeweg wordt het beeld voor de lezer scherper: terwijl Agnes zich beijvert voor de totstandkoming van een blanke Volksstaat, en geheel in de ban raakt van de Boerenpartij, gaat de fotograaf met zijn camera de townships in. Daar is hij getuige van schokkende gewelddadigheden. Steeds sneller veranderen de verhoudingen in Zuid-Afrika, en steeds groter wordt de afstand tussen de twee geliefden.

In september 2008 verscheen onder de titel Agnes een licht bewerkte versie van de roman die in 1996 verscheen.

Wederkomst

In 2001 verschijnt de roman *Wederkomst*. Krüger schreef hierover zelf het volgende.

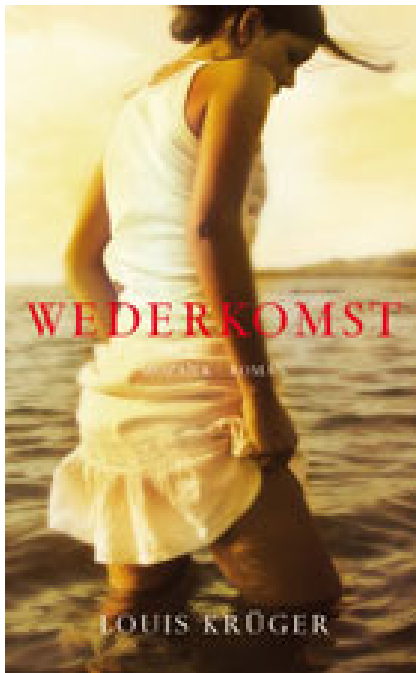
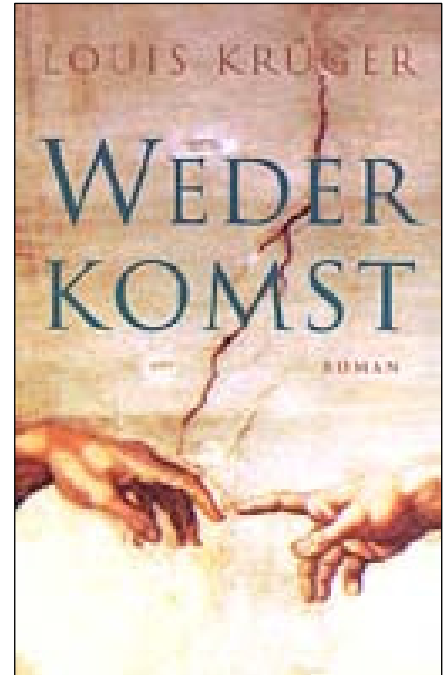
In de zomer van 1994, op het eiland Elba, meldde het verhaal zich bij me. Het ontstond van het ene moment op het andere; toen het eenmaal op gang gekomen was, bleef het komen: een stroom van gedachten en beelden, alsof het verhaal uit een cocon was gebroken en de ineengeperste onderdelen zich moesten ontvouwen.

Binnen ongeveer twee uur had ik de hoofdlijnen en vrij veel detail. Andere elementen zijn later bijgekomen: de nacht van de geboorte, de vreemdeling, het bezoek van Jannes aan zijn zuster Greta, de Tempeliers, de rol van de multinationals in de ondergang van het Eiland. Ik wist dat het verhaal mij zou terugvoeren naar het rivierenlandschap van mijn jeugd. Van het eerste moment af wist ik ook dat het zich afspeelt tegen de achtergrond van Christus' wederkomst.

Vooraf het wederkomst-element boeide mij. Ik was benieuwd hoe het zich zou ontvouwen en gestalte zou krijgen. Uiteindelijk was het een moeizaam kristallisatieproces: ieder woord moest op de goede plaats staan; iedere zin moest gewogen en nog eens gewogen worden.

In augustus 1995 ben ik aan de hand van de notities die ik tijdens de Elba-vakantie heb gemaakt, begonnen met schrijven. Er volgde meer dan een halfjaar van stilte – ik had te veel andere dingen aan mijn hoofd. In juli 1996 ben ik in Egmond-aan-Zee opnieuw aan de slag gegaan.

22 september 1999: de ruwe versie was af; het proces van herziening en herschrijven begon. "Writing is the art of rewriting." Sinds die tijd giste en groeide de roman rustig door naar zijn eindvorm. Ik was huiverig om de laatste punt te zetten. Vooraf het wederkomststoneel had tijd nodig.

*In 2009 werd *Wederkomst* heruitgegeven door uitgeverij Mozaiek, gebaseerd op de herschreven Afrikaanse versie.*

De roman *Wederkomst* speelt zich af in Zuid-Afrika. Hoofdpersoon is Jannes Hoop. Aan het begin van het boek ligt hij gewond op de aarde, hij ziet wat er om hem heen gebeurt, maar het is niet reëel meer. Alles is doorzichtig geworden, en voor het eerst kan hij engelen zien - terwijl zijn hele leven aan hem voorbij trekt.

Jannes is geboren in een armoedig, asociaal gezin, hij blijft zijn leven lang een buitenstaander. Zijn moeder sterft bij zijn geboorte, zijn vader loopt andere vrouwen achterna, zijn broers en zussen zijn onverschillig. Maar Jannes gaat naar school, trouwt met zijn jeugdliefde Myrte – met wie hij vele uren bij de rivier doorbracht – en krijgt een zoon. Zijn leven lijkt een wending ten goede genomen te hebben. Maar dat duurt niet lang. Myrte blijkt te zijn misbruikt door haar vader en wordt uiteindelijk door haar verleden ingehaald. Jannes blijft met zijn zoontje Bas achter. Via een gebedsgenezer die zich over Bas ontfermt, komt Jannes in contact met de kerk. Intussen wordt het eiland waar hij woont bedreigd door de bouw van een stuwdam. De gelederen sluiten zich en voor het eerst vormen de eilandbewoners een echte gemeenschap. Maar ze krijgen de machthebbers tegen zich en een hevige strijd om overleving en om het behoud van het Eiland volgt. In de daaropvolgende uitbarsting van geweld blijkt Jannes opnieuw een buitenstaander tussen zijn dorpsgenoten. Hij verliest haast alles wat hij bezit en blijft alleen over. "Hij heeft alles losgelaten, zoals er van hem gevraagd werd. Zo blijft hij zitten, als iemand die wacht. Hij wacht op het eind": de wederkomst.

Wederkomst

Louis Krüger

Gerecenseerd door Gerda van de Haar

Er bestaan verhalen die andere verhalen samenvatten of uitleggen [1]. De roman *Wederkomst* van Louis Krüger vertelt een dergelijk verhaal. Aandachtige lezing ervan kan leren om levensthema's in andere boeken op te merken en op waarde te schatten.

Daarbij moet eerst gezegd worden dat de Nederlandse vertaling van het in het Zuid-Afrikaans gestelde manuscript van *Wederkomst* een halffabricaat is. Men leest taal waar het eigenlijke boek doorheen schemert. De verantwoordelijke uitgever betreurt dat en hoopt vurig dat er voldoende mensen geïnteresseerd raken in deze roman, zodat een vernieuwde druk georganiseerd kan worden. Op dit moment is nog onduidelijk of het boek zo'n wedergeboorte zal beleven.

Louis Krüger (1955) is Zuid-Afrikaan van geboorte. Sinds 1984 woont hij Nederland. Hij werkt in Rotterdam als schipperspredikant. In Nederlandse vertaling verscheen van hem onder andere ook *Herinnering aan Agnes* (Baarn 1996). *Wederkomst* is oorspronkelijk geschreven als actieboek voor de christelijke markt tijdens de nationale boekenweek, maar werd door de betrokkenen vriendelijk afgewezen met het argument dat het te somber was om het cadeau te doen.

Inhoud. *Wederkomst* begint met de stilte na het schot dat een einde maakt aan het leven van Bas, het enige zoontje van Jannes Hoop. Jannes zit met het stervende kind op schoot, later maakt hij met moeite een graf. De stilte blijft duren. In die stilte verlangt hij naar de rivier, maar die blijkt te ver weg te zijn. 'Halverwege werd de pijn hem teveel' (p. 10). Zodoende kwam hij op de gedachte om naar het oude huis te gaan, zijn geboortehuis. Een engel is bij hem en hij herbeleeft zijn eigen geboorte, en daarna zijn hele leven tot aan het schot – dat ook hem geraakt heeft. Op de laatste bladzijden kruipt hij naar het water. Hij laat zich meevoeren, kan mee met een drijvende boomstam.

'Het water is zacht en koesterend om hem heen, als vruchtwater uit een hemels meer. Dan, voor het eerst, ziet hij de Here. Eerst ziet hij Hem in de weerspiegeling van het water. Alleen de buitenlijnen van zijn gezicht zijn zichtbaar. [...] Hij strekt zijn benen; opeens de zachte bodem van de rivier onder zijn voeten. Het water is hier ondiep...' (p. 198).

Jannes steekt de doodsjordaan over en ziet de Heer. We hebben Jannes' laatste moment meegemaakt. Een boek lang is zijn leven aan Jannes' heldere, eenvoudige geestesoog

“Opmerkingen uit recensies van *Wederkomst*:

Een indrukwekkend verhaal. [...] Krüger kan prachtig observerend schrijven, sober en helder...”

Nederlands Dagblad

“Emotie, getroffen worden, dat maakt leeservaringen onvergetelijk. *Wederkomst* van Louis Krüger is zo'n boek, dat je blijft omdat het je raakt. [...] De soberheid van de stijl, de ingehouden toon, alles zorgt ervoor dat je je als lezer als lezer niet meer aan de dingen kunt onttrekken. Het noodlot dat zich over de hoofdpersoon Jannes voltrekt, wordt het jouwe.”

Eva

“Is het een christelijke roman? Overduidelijk, in de goede zin van het woord, niet op een opgelegde, goedkope manier. [...] Een roman die laat zien wat echte christelijke liefde is.”

Opbouw

“Het verhaal van Jannes is triest, maar niet zonder uitzicht. Het is uiterst realistisch, beklemmend geschreven, het gaat niet voorbij aan de afgronden van het menselijk bestaan. Maar het biedt het grootste perspectief dat denkbaar is.”

Reformatorisch Dagblad

voorbijgetrokken. In diezelfde ogenblikken heeft de wereld een ander aanzijn gekregen. Er vloeit water, de lucht betreft, het ruist van een heel leger ontslapenen, overal zijn engelen.

‘Niemand wist ooit hoe het zou eindigen. Zij die van de kerk waren hebben in de wederkomst geloofd; in de laatste dagen heeft de pastoor er vaak over gepreekt. Ze geloofden in de wederkomst maar niet een van hen wist hoe het zou zijn. Alleen in de allerlaatste momenten van je leven weet je hoe het afloopt; voor die tijd wacht je alleen maar op wat er nog staat te gebeuren’ (p. 125).

In *Wederkomst* vloeit de terugkeer van Christus samen met Jannes’ overgang van deze naar de toekomstige wereld. We worden ons als lezer nergens van bewust buiten Jannes om. Toch is deze wederkomst niet zonder meer van psychologische aard. Dit is niet zomaar het doodsvisionen van een van de meest naïeve romanpersonages uit de literatuur. De laatste levensdagen van Jannes binnen de gemeenschap op het Eiland waren namelijk zonder meer apocalyptisch. En wat er aan voorafging is exemplarisch voor het menselijk bestaan.

Binnen. Het menselijk bestaan wordt getekend in het sombere en liefdeloze gezin Hoop, waarvan de vader markante trekken gemeen heeft met de vader van Dostojewski’s gebroeders Karamazov: ruw, heerszuchtig, kleinzielig, gewelddadig, altijd ‘achter de vrouwen aan’. Moeder was lief, maar overlijdt bij de geboorte van Jannes. Het gezin groeit geïsoleerd en asociaal op binnen de toch al geïsoleerde gemeenschap op het Afrikaanse riviereiland. Jannes heeft zijn eigen droomwereld en wordt uiteindelijk verliefd op het meisje Myrthe, het meisje dat altijd naar hem kijkt. Hij ontmoet haar bij de rivier. Ze praten nauwelijks, zoeken stenen. Myrthe nam het initiatief, maar houdt hem tevens af. Jannes wacht. Thuis hoort Jannes dat ‘die meid’ gek is en in één adem door dat haar pa zijn handen niet van zijn dochters kan afhouden. In hun huwelijk blijkt hoe ernstig Myrthe eraan toe is. Zij overleeft het niet.

Wederkomst is een roman die huiselijk geweld verbeeldt, zoals waargenomen door de ogen van het voorzichtige en tedere personage Jannes. Jannes wrekt niet, hij begrijpt nauwelijks wat er gebeurt, heeft een tegenzin om gedachten te wijden aan andermans wandaden. Je kunt je afvragen of hij in zijn belangeloosheid misschien tekort schiet in bescherming van Myrthe. Had hij kunnen voorkomen dat zij nog na haar huwelijk telkens terug moest naar pa? De kortstondige bevrijding die Jannes haar geeft bestaat in zijn aandacht en schroomvolle toewijding.

Buiten. Niet alleen over huiselijkheid gaat het in deze roman. De wereld komt binnen op het Eiland. Er wordt een stuwdam gebouwd, de sluizen zullen gesloten worden, een groot meer zal het mogelijk maken dat er gigantische akkers ontstaan. Eilanders worden geronseld voor medewerking – totdat blijkt dat definitieve overstrooming van het Eiland in het plan is inbegrepen.

Greenpeace arriveert met verwante organisaties. Er zijn heuse Tempeliers die gaan vechten tegen de overmacht. Ze helpen de Eilanders versterkingen aan te brengen, ze leren hun de vijand meer te wantrouwen dan ze deden, smokkelen wapens naar het eiland, blazen uiteindelijk de bruggen op. In de kerk wordt alleen maar meer een bepaald soort passages uit het Oude Testament gelezen. Het lijk van een gedode overheidsbeambte wordt in triomf rond gesleept. Even later ligt het op het plein te rotten.

Dit alles maakt de lezer nog steeds mee door Jannes’ aandachtige, niet-begrijpende ogen. Onbegrip? Jannes begrijpt duidelijk weinig van het kwaad, wordt er nooit door geboeid. (Heidens woord, waarschijnlijk: gefascineerd worden door kwaad.) Maar in zijn niet-begrijpen en ongebondenheid ziet hij deze keer alles helderder dan iemand anders, moet de lezer meekijkend constateren. Tijdens de samenkomst van de gemeente ziet hij de oude

bruggen voor zich, hoe ze daarover handen omhoog weg hadden gekund om elders een bestaan op te bouwen.

‘Hij komt overeind. Opeens is het stil. Met afwachting kijken ze naar hem. Hij wilde weggaan, maar ze denken dat hij een profetisch woord heeft. “Wij moeten het Eiland loslaten”, zegt hij. “Wij hadden de bruggen niet op moeten blazen. Ze gaan ons het Eiland afpakken, maar wij moeten niet vechten, wij moeten weggaan naar waar wij opnieuw kunnen beginnen” (p. 173).

Uitstoting. Wat dan gebeurt wordt zelden zo van nabij beschreven als hier: de geweldloze wordt uitgebannen, het geweten wordt het zwijgen opgelegd. Als een echte zondebok wordt hij het onveilige plein opgestuurd. Voor Jannes voelt het als vanouds. Hij hoort er niet bij. ‘Zoals zijn leven begonnen is, zo is het weer geworden’ (p. 174).

Jannes is in *Wederkomst* degene die de heerschappij van geweld te kijk zet met de witte vlag. Maar nog binnen de christelijke gemeente wordt die voorstelling vernietigd. Had men zijn gedachte overgenomen, dan had een hele gemeente van mensen de heerschappij van het verzamelde multi-national- en overheidsgeweld te kijk gezet. Maar of die gemeente dan niet vernietigd was? En als alle Eilanders hen hadden nagevolgd, als de Tempeliers zelfs in de optocht waren meegegaan, was hun dan beschieting gespaard gebleven?

Die vragen wekt *Wederkomst* bij zijn lezer. Een lezer zal twijfelen. Inmiddels was immers al een ware beschuldigingsmachine op gang gekomen. De Eilanders werden in de wereldpers door deskundigen beoordeeld als een sektarisch gezelschap incestueuze lieden (p. 165). De ervaring leert... Maar hoeveel ervaring hebben we eigenlijk met het verschijnsel de minste zijn? En wordt het als zodanig herkend of vindt vernietiging al plaats voordat iemand rapporteren of verbeelden kan?

Hij komt. Jannes Hoop is in zijn belangeloze en aandachtige liefde een messiaanse gestalte. Hij volgt Jezus na en gaat voor diens wederkomst uit.

‘Hij die daar komt in de naam des Heren’, de Messias en degene die Hem navolgt, is altijd meer dienaar dan koning. In het dienen ligt het koninklijke verborgen. Zodra een mens uit bewust of onbewust gevoel voor rechtvaardigheid oneigenlijke machtsuitoefening van zijn stutbalk ontdoet, stort er een machtssysteem in. Dat betekent bijna altijd apocalyptiek, ook al is die stutbalk nog zo terloops losgemaakt. Als waarheid en goedheid aan het licht komen, houdt het gebinte van de wereld in en buiten de christelijke gemeente het nauwelijks meer. Toch moeten we het hebben van degene die de dood en diens heerschappij van zijn prikkel ontdoet.

Het is mogelijk literatuur – seculier, christelijk, willekeurige bijbelpassages – te lezen op ‘wederkomstgehalte’, je kunt ook zeggen: ‘koninkrijksverwachting’, ‘messiasverbeelding’. Altijd gaat het om de mogelijkheid dat liefde bestaat; dat er iemand kan zijn die vrede brengt en de uitdaging van laster en haat laat voor wat ze is; dat iemand een ander in diens leed nabij kan komen.

In *Wederkomst* gebeurt dit. Huiselijk en maatschappelijk geweld zijn in het bewustzijn van de naïeve Jannes de werkelijkheid waaronder hij te lijden heeft, maar waaraan hij – kind dat hij is – niet mee kan doen. Hij kan slechts meedoen in het lijden. Alleen zo iemand ziet hoe Christus terugkomt.

Interview met Louis Krüger - in De Civitate - jaargang 56 nr. 5 - mei 2006

Een klein tafeltje in Hotel New York in Rotterdam is de locatie voor ons interview. Louis Krüger is schipperspredikant en kijkt graag naar buiten, naar de Maas. 'Het koloniale hier herinnert me altijd aan Kaapstad', zegt hij terwijl de cappuccino wordt gebracht.

U bent dominee in Rotterdam, kunt u daar iets over vertellen?

Ik werk met binnenvaartschippers. Kijk, daar vaart een binnenvaartschip. (Wijst naar de Maas.) Onze kerk zit hier vlak bij de Erasmusbrug, in de Stieltjesstraat. Het is de Koningskerk. De kerk is niet alleen voor schippers, maar in de praktijk vaart twee derde van de gemeente. Het is een heel fijne en positieve gemeente. Ik vind bediening fantastisch, ik heb het enorm naar mijn zin daar. Het is een Nederlandse kerk voor Nederlandse schippers. We hebben wel mensen uit Cuba en Brazilië en zo, maar die spreken gewoon Nederlands.

Bent u alleen naar Nederland gekomen om dominee te worden?

Ja. Ik zou niet zomaar uit Zuid-Afrika weggaan, maar ik wist gewoon dat wij hier naar toe moesten komen. Toen hebben we dat gedaan en het was een goed besluit. Ik mis Zuid-Afrika wel heel erg.

Ik heb Nederlandse kinderen en een Zuid-Afrikaanse vrouw. Wij zijn heel gelukkig hier, maar ik heb een sterke band met Zuid-Afrika. Ik ga ieder jaar minstens één of twee keer daar naar toe. De wereld is zo klein geworden, je kunt best in twee landen wonen. Ik denk dat we uiteindelijk tussen die twee landen in zullen wonen. En dat is heel boeiend, ik vind het geweldig. Derde wereld én eerste wereld.

Schrijft u in het Zuid-Afrikaans of in het Nederlands?

Als eerste schrijf ik altijd in het Zuid-Afrikaans. Er is maar één taal waarin je helemaal thuis bent en bovendien denk ik ook in het Zuid-Afrikaans. De laatste twee boeken, *Herinnering aan Agnes* en *Wederkomst*, heb ik zelf vertaald naar het Nederlands. Dat is moeilijk. Je moet iemand hebben die je manuscript goed redigeert. Op het taalgebruik in *Wederkomst* heb ik wel kritiek gekregen. Er zitten een paar Afrikanismes in. Het speelt in Zuid-Afrika, dus ik vind dat de taal ook mag doorschemeren. Ik heb daar geen moeite mee, maar Hans Werkman was daar erg kritisch over.

Hans Werkman heeft zich totaal vergist in een ander punt: de voorganger in *Wederkomst* wordt 'pastoor' genoemd. In Nederland betekent het dat hij katholiek is, maar daar niet. In Zuid-Afrika in de

AGS (Apostoliese Geloof Sending) en dat soort kleinere kerken wordt de voorganger gewoon pastoor genoemd, dat is totaal niet katholiek. Het zit heel ingewikkeld in elkaar tussen die twee landen en culturen en zo. Ach, het is goed als een criticus ook eens fout zit.

Is er iets veranderd in uw boeken toen u naar Nederland kwam?

Dat is niet te zeggen. Je verandert, maar je hebt nooit een maatstaf. Je hebt alleen het verleden als maatstaf. Je weet niet hoe dat verleden zich zou ontwikkelen, want je kunt maar éénmalig ontwikkelen. Waarschijnlijk zal het me beïnvloeden, maar ik kan het niet zelf zeggen. Ik kan niet zeggen hoeveel verandering dat brengt.

Waarom spelen uw boeken in Zuid-Afrika terwijl u eigenlijk al heel lang in Nederland woont?

Ik denk dat mijn boeken meer in mijn jeugd spelen en in de wereld van mijn jeugd. Dat zijn mijn beste waarnemingen. Als je kind bent, is alles nog geheimnisvol, een beetje magisch. Kinderen kunnen heel zuiver waarnemen. Ik put maar altijd weer uit die eerste waarnemingen. Dus het heeft meer te maken met jeugdervaringen en jeugdindrukken en zo. Ik vind dat er genoeg wordt geschreven over de Nederlandse samenleving. En die vraagt om een ander soort roman, een ander soort verhaal.

Nederland is erg gecultiveerd, dus dat rauwe soort van spannende avontuurlijke romans zijn meer in Zuid-Afrika en dat soort landen te vinden. In Nederland heb je meer bespiegelende romans, meer graven in eigen ziel.

Er gebeurt eigenlijk niks in Nederland...

Ik zal nooit een gesprek vergeten tussen Adriaan van Dis en Renate Dorrestein. Deze vrouw had het er over hoe verschrikkelijk moeilijk het leven is voor een vrouw: ze moet naar de kapper, ze moet onder de warmhaardroger gaan zitten enzovoort. Toen dacht ik bij mezelf: 'mevrouw, u hebt weinig meegemaakt'. Toen begon Adriaan van Dis over de man, die zich iedere morgen moet scheren bij het opstaan en zo. Nee, die hebben nog niet zoveel meegemaakt hier op aarde. Dat was veelzeggend voor mij.

Nederland en Zuid-Afrika zijn twee verschillende werelden. Nederland is heel goed geregeld. Het is een land waar de vrouw zich thuis voelt. Die weet zich veilig, geborgen. Ik bedoel, ik kan ook psychologisch spannende dingen boeiend vinden. Maar heel vaak vind ik die boeken oppervlakkig, het gaat eigen-

lijk over weinig. Het gaat eigenlijk over graaien in de eigen ziel en dat soort dingen. Ik hou meer van boeken waarin iets gebeurt, het moet een beetje opwindend en spannend zijn. Dan denk ik: er is meer in de wereld om te onderzoeken. Maar dat is meer mijn eigen benadering.

'Wederkomst' zou het christelijke actieboek worden in 2001. Waarom is dat toch niet gebeurd?

Ik denk dat het te pittig is voor Nederland. Mensen willen helemaal niet lezen over allerlei problemen en verschrikkelijke dingen. Dat past niet in hun beeld. Maar dat is wel het leven. Incest en verkrachting zijn de allerergste dingen die een meisje of vrouw kunnen overkomen; het staat symbool voor de beschadiging van de vrouwelijke psyche. In de romans *Wederkomst* en *Herinnering aan Agnes* gaat het om een beschadigde vrouw. Helaas is verkrachting en incest epidemisch in de Zuid-Afrikaanse samenleving, dus is het een thema waar je haast niet aan ontkomt.

Een slegte boek is sleg en 'n goeie boek is goed

Zou dat ook kunnen betekenen dat in Zuid-Afrika andere maatstaven gelden voor wat goede literatuur is? Hoort bij een andere wereld ook andere literatuur?

Zuid-Afrika heeft al twee Nobelprijswinnaars opgeleverd, Nadine Gordimer en J.M. Coetzee. Toen ik hier in Nederland kwam, wilde iemand mij laten zien hoe je een stekker in een stopcontact steekt. Maar de eerste harttransplantatie is in Zuid-Afrika gedaan en wij konden al geld uit de muur halen voordat dit in Nederland mogelijk was. Het beeld is dat Zuid-Afrika een beetje achterlijk is, een beetje achter, maar dat is niet echt zo. Literair gesproken is Zuid-Afrika gewoon goed bij.

Maar daar is de tegenstelling tussen arm en rijk groter. Er zijn veel grotere problemen dan in Nederland.

Als je de krant leest in Zuid-Afrika, gebeurt er in een maand ongeveer wat hier in geen drie jaar gebeurt. Maar Zuid-Afrika heeft ook z'n ontzettend oppervlakkige elementen zoals soap-series. Het is onvoorstelbaar wat daar allemaal gebeurt. Het is een soort cowboysamenleving.

Ja, ik denk de literaire maatstaven anders zijn in de ervaringswereld. Maar dat maakt de literatuur van een land weer interessant. Het is een harder leven, misschien ook een meer realistisch leven. Wij leven absoluut in een gekkenparadijs hier. We hebben geen flauw benul van wat het leven werkelijk inhoudt voor andere mensen. Wij vormen de rijkste tien procent van de wereldbevolking. We leven in een gewatteerde wereld. Onze indruk van het leven is héél eenzijdig. Er gebeurt veel meer buiten ons beeld.

Wilt u daar ook iets van doorgeven in uw boeken?

Nee, je schrijft wat je interesseert, wat je ervaart, wat in je opkomt en wat zich meldt. Het is altijd de vraag: wat wil je doorgeven, wat wil je zeggen. Nee, dat moet vanzelf gebeuren. Ik schrijf niet met een bepaald doel. Het is niet zo dat ik wil zeggen 'Hé, Nederland, wordt wakker' of 'Zuid-Afrika, wordt wakker'. Het schrijfproces werkt anders. Je hebt dingen die je aanspreken en die je bezighouden. Daar schrijf je over.

Je schrijft vanuit je eigen innerlijk. Als je christen bent, zal dat wel in het boek doorschemeren. Het is heel gevaarlijk om een christelijk boek te schrijven. Dat moet je niet willen. Als ik wil preken, mag ik dat iedere zondag als ik wil. Ik probeer heel voorzichtig daarmee om te gaan, want het is een enorme valkuil. Schrijf eerlijk, probeer eerlijk te schrijven en verder niks. Het belangrijkste is dat het boek boeiend is. De ergste zonde voor een schrijver is een vervelend boek te schrijven. Dat is het elfde gebod: gij zult niet vervelen.

In Nederland wordt het bijna als een probleem gezien wanneer een boek christelijk is. Deze boeken kunnen nooit mee doen aan het literaire circuit. Hoe is dat in Zuid-Afrika?

In Zuid-Afrika heb je geen christelijke stroming. Je moet gewoon op de openbare markt meedingen bij de uitgeverijen. *Dis absoluut 'n mite: een slegte boek is sleg en 'n goeie boek is goed.* Of het nou over drugs of over pornografie handelt of over geloof of christendom, dat maakt niet uit.

Vindt u het verkeerd dat we in Nederland een subsysteem hebben met christelijke boeken?

Nee, het is goed noch fout. Ik denk niet dat het noodwendig fout is, ik zou het alleen niet zo doen. Als boek niet goed genoeg is om op de seculiere markt gepubliceerd te worden, moet je aan je schrijfwerk gaan werken. Aan de andere kant, er verschijnen stapels dingen die echt slechter zijn dan welk "christelijk" werk dat ik ooit heb gelezen. Het is ook een bepaalde schijnheiligheid. Het is een vooronderstelling, je moet literatuur open benaderen en niet met zulke voorveronderstellingen. Gerard Reve heeft ooit in een interview gezegd: ik ben homoseksueel en ik schrijf. Maar ik ben niet een homoseksuele schrijver. Misschien zou ik zelf willen zeggen: ik ben christen en ik schrijf, maar ik ben niet noodwendig een christelijke schrijver. Hoewel ik ook niet echt moeite heb met die term.

Is het mogelijk om als christen wereldliteratuur te schrijven?

Ooit gehoord van Tolstoj, Dostojevski ook? Zulke opvattingen zijn gewoon onzin... Het is absoluut krankzinnig, zulke vragen. Dan kun je net zo goed vragen kan een atheïst of een rokkenjager wereldli-

teratuur schrijven. Een christen kijkt anders naar de wereld, maar dat kan toch ook positief zijn? Dat kan toch veel diepgaander zijn?

Een groot deel van de wereld is zoekend naar de oorsprong. Eén van de mooiste regels van T.S. Eliot is 'We shall not seize from exploration /and the end of all our exploring /will be to arrive where we started, /and know the place for the first time'. De mens is zoekende en de hele literatuur gaat ook over zoeken naar het ontstaan, naar het doel van het leven. Dus het is absoluut onzin om het geloof als diskwalificatie te zien voor een schrijver. T.S. Eliot en John Donne horen bij de grootste dichters aller tijden.

Eén van zeg maar de vijf grootste literaire werken in die hele wereld gaat alleen over geloof en dat is de bijbel. De bestseller aller tijden gaat over geloof. De bestseller qua verteltechniek, qua poëzie, qua literair niveau, de allerbeste literatuur aller tijden gaat over geloof. Ik kan niet zien dat geloof, of worsteling met het geloof, of onderzoek van geloof, noodwendig een negatief iets moet zijn.

Wat vindt u er dan van dat de NBV de NS-publieksprijs had gewonnen?

Hij is heel goed, leest absoluut vloeiend. Een aantal zaken vind ik wel erg jammer. Om twee voorbeelden te noemen: in de gelijkenis van de verloren zoon wordt de frase "ik zal opstaan" weg vertaald, en dat rijke, aangrijpende woord "genade" wordt heel vaak vertaald met het oppervlakkige, weinig zeggende woord "goedheid". Ik denk dat de theologie hierdoor veel schade wordt aangedaan. Maar het is mooie ironie en absoluut gepast dat het de publieksprijs had gekregen.

Natuurlijk, ik zeg dit met een glimlach, maar het is heel slim bedacht van die gelovigen in Nederland. Je moet dit een beetje met een tong in de kies, met een knipooog zien. Er is geen ander boek dat de lezersprijs voor literatuur méér verdient dan de bijbel. Het is het meest merkwaardige boek. Ik bedoel, al deze schrijvers van tegenwoordig, dat zijn amateurs. Als je Mattheüs vergelijkt als verteller, als iterator, met Maarten 't Hart en al die mensen, echt, het zijn amateurs. Je moet daar respect voor hebben.

Wat leest u op dit moment?

Ieder jaar schrijf ik eigenlijk een dikke roman aan preken. Dat is ontzettend mooi, maar je houdt dan niet zoveel tijd over voor lezen. Dus als ik lees, lees ik met een vooropgesteld idee: Ik wil daar naar gaan kijken of ik wil hier meer van weten. En het boek moet heel goed zijn om mij te blijven boeien. Mijn probleem is wat iedereen heeft: ik zou graag veel meer willen lezen, maar het is heel moeilijk.

Ik lees niet systematisch, maar gewoon wat ik tegenkom. Er is van alles wat mij interesseert en dat zijn niet per se Nederlandse of christelijke boeken.

Ik lees Afrikaans, Nederlands en Engels. Voor mijn werk lees ik heel veel theologie, vooral nu ik met een studie bezig ben.

Een briljante schrijver is Flavius Josephus. Hij is een meester. Het gedeelte over Herodes is fascinerend. Zijn hele boek over de val van Jeruzalem is fascinerend. Ik heb nog zelden in mijn leven zo'n kwalitatief diepte-inzicht, ook psychologisch, gevonden. Dit is mijn meest recente leeservaring. Het is een ontzettend goed boek. Helaas is het in de hoek van de theologie beland, maar hij moet midden in de literatuur staan. De hele wereld van het ontstaan van het christendom boeit mij op dit moment. Ik lees ook veel apocriefe boeken.

Op het moment ben ik bezig met een studie over de rol van vrouwen in de vroeg-christelijke kerk.

Hebt u de Da Vinci Code van Dan Brown gelezen?

Ik zal me daar maar niet over uitspreken. Ik wil het ook niet lezen. Ik denk dat wij tegenwoordig profeten als Dan Brown verdienen. Omdat wij de werkelijke kern en de werkelijke dingen van waarde overboord hebben gegooid, moeten wij het nou maar redden met zulke quasi-geestelijkheid en dat soort van dingen.

Hoe meet u literaire kwaliteit?

Echte literatuur heeft te maken met het Griekse woord *alitheia* in: openbaren, aan het licht brengen. Goed literair werk openbaart, het zegt iets over de wereld. Over de kern van het leven. Ongenuanceerd zijn kan niet. Het moet doorleefd zijn en eerlijk. Zo kan een heel eenvoudig verhaal literair zijn. Het zegt iets over het leven.

Welke Zuid-Afrikaanse boeken moet iedereen gelezen hebben?

Karel Schoemans, vooral zijn vroegere werken. J.M. Coetzee: zijn klassieke boek is *Waiting for the Barbarians*. Het is te vergelijken met Joseph Conrad's *Heart of Darkness*. Het vertelt zoveel over het leven en over beschavingen. De beschaafden wachten op de barbaren, ze vrezen voor de barbaren, maar in werkelijkheid zijn ze zelf uiteindelijk de grootste barbaren. Ook *Michael K.* was boeiend. De meeste schrijvers schrijven hun beste werk aan het begin. Later worden ze bekend en dan moeten ze boeken maken en dan mis je iets van de originaliteit. Ik ben geen André Brink-fan, maar *Ogenblik in de Wind* is zijn meest leesbare boek. Hij is nu heel feministisch. Het onderwerp 'vrouwen' interesseert mij op het moment, maar ik houd niet van feminisme, geen 'isme'. Er is een gedichtje van de beroemde Zuid-Afrikaanse dichter N. P. van Wyk Louw:

'Verlos ons van die -ismes Heer
miskien ontdek ons dan U Skepping weer.'

Wat vindt u goede Nederlandse literatuur?

Ik ben bezig in *Gilead* van Marylinne Robinson, dat is heel goed geschreven. Het eerste stuk vond ik boeiend. Maar dat is Amerikaans.

Stenen bruidsbed van Mulisch vond ik briljant. Ik lees meer van die oudere boeken. Ik heb een beetje een blokkade, een drempel. Ik lees weinig van die nieuwe boeken. Het is zo banaal, ik kan er niet tegen. Je mag schrijven wat je wilt, maar ik zal het niet lezen, het interesseert mij niet. Hoe meer de Nederlanders roepen hoe liberaal ze zijn, qua lichamelijke en seksualiteit, hoe meer ze het bevestigen: ze kunnen er niet mee omgaan. Het is een heel vreemd verschijnsel. Het is net als de Engelsen. De Engelsen kunnen ook heel slecht met lichamelijke omgaan. En wij als Zuid-Afrikanen zijn een mengsel van Nederlanders en Engelsen, dus wij hebben het dubbel moeilijk. Maar de banaliteit in *zielgraaijerij* maakt het me heel moeilijk om met enthousiasme eigentijdse Nederlandse literatuur te lezen.

Destijds heb ik boeken als *Stenen Bruidbed* gelezen, Jan Wolkers, *Nooit meer slapen* van Hermans. In die tijd had Nederlandse literatuur een hoger niveau dan tegenwoordig. Ik ben niet goed op de hoogte van de jongste boeken en mijn benadering is subjectief. Maar er heerst wel een enorm cynisme in de Nederlandse samenleving waar ik heel slecht tegen kan. Prima als je daar boeken over schrijft, maar dit interesseert mij voor geen millimeter. En als dit goede literatuur is, als cynisme gelijk staat aan literatuur, hoef ik het niet te lezen. Ik bedoel, wat het dichtst bij christelijke literatuur komt is Maarten 't Hart die zich afzet tegen het christendom. Het is zo armoezig.

Maar Maarten 't Hart heeft zijn hand een beetje overspeeld. Natuurlijk wil hij de laatste druppel uit

zijn jeugdervaring persen, maar het is volgens mij erg overdreven. Uiteindelijk, als de schrijver precies wordt als zijn vader, als zijn ouders, getuigt dat ook van een gebrek aan ontwikkeling. Ik bedoel, je kunt daar tegen in opstand komen totdat je achttien of twintig of vijfentwintig bent, maar niet meer als je veertig of vijftig bent. Dan wordt het een beetje tijd om een ander thema te zoeken. Wat mij opvalt is de ongenueanceerdheid. Literaire kwaliteit gaat niet samen met ongenueanceerdheid in de literatuur.

Ondertussen ben ik begonnen aan *Knielen op een bed violen*. Buitengewoon goed geschreven, en boeiend. Alleen ben ik enorm afgeknapt op het gebeuren rond de Jozef-figuur. Ik dacht bij mezelf: wat een kleingeestigheid, wat een onverdraagzaamheid, wat een kleinburgerlijkheid. Toch ook weer een beetje Maarten 't Hart-achtig. Maar ik ben wel onder de indruk van het boek.

Wat christelijke Nederlandse literatuur betreft: Joke Verweerd heeft heel mooie dingen geschreven. Ik denk niet dat zij enigszins hoeft onder te doen voor de gemiddelde Nederlandse literatuur. Het zijn toegankelijke boeken, maar wel goed geschreven.

Het is mogelijk dat er een opleving komt binnen de christelijke Nederlandse literatuur, maar zoiets kun je niet kunstmatig stimuleren of laten gebeuren.

Mirjam Roos-Proos

Leiden